

Валерій Шаповал,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих
юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені
Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-6535-3216

Євгеній Лашко,

кандидат технічних наук,
доцент кафедри цивільної безпеки, охорони праці,
геодезії та землеустрою
Кременчуцького національного університету імені
Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0001-9691-4648

Ігор Пустовіт,

студент факультету права, гуманітарних і соціальних
наук
Кременчуцького національного університету імені
Михайла Остроградського
ORCID: 0009-0006-5696-6391

DOI 10.32782/2306-9082/2023-50-13

УДК 341.1/8

Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованих територіях із точки зору міжнародного права

24 лютого 2022 року Росія здійснила повномасштабне вторгнення на територію України, з того моменту країна агресор здійснює військові злочини по відношенню до наших громадян.

Прикладом такого злочину є мобілізація росіянами українських громадян із тимчасово окупованої території України. Ці дії заборонені конвенцією «Про захист цивільного населення під

час війни», а саме ст. 51, яка передбачає: «Окупаційна держава не має права примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах», а також ст. 23 Конвенції «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі», яка передбачає: «Воюючій стороні також забороняється примушувати громадян супротивної сторони брати участь у військових діях, спрямованих проти їхньої власної держави, навіть у випадку, якщо вони перебували на службі такої воюючої сторони до початку війни» [1, 2].

Варто зазначити, що для росіян тактика залучення українців для війни проти України не є новою, бо схожі дії вони застосовували у війні проти Української Народної Республіки, коли сформували з українців полк Червоного козацтва, який до кінця війни проти УНР перетворився у корпус. Подальша доля «червоних козаків» є показовою, оскільки у 1930-ті роки майже весь командний склад цього підрозділу було репресовано, а будь-які згадки про роль Червоного козацтва під час українсько-більшовицької війни були заборонені. Це доводить, що для Росії українці є лише засобом для досягнення власних цілей на політичній арені.

Заборона примусу до несення служби у збройних силах держави окупанта та веденні військових операцій у її складі визначається важливою сферою регулювання в актах національного та міжнародного права. Це питання досліджували вітчизняні вчені: Авраменко Р. А., Андрейченко С. С., Гнатовський М. М., Залінська Н. А., Коваль Д. О., Короткий Т. Р., Лисик В. М.; зарубіжні вчені: Eric David, Knut Dörmann, Gerhard Werle, Florian Jeßberger.

Метою статті є дослідження явища примусової мобілізації громадян України Російською Федерацією

на окупованих територіях України з точки зору міжнародного права, прав людини та потенційного акту геноциду. Стаття має на меті розкрити реальний вплив таких дій на український народ, висвітлити можливі геополітичні наслідки від цього злочинного діяння Росії та сприяти залученню міжнародної уваги до цієї проблеми, сприяючи обґрунтуванню можливості визнання цих дій як акту геноциду українського народу відповідно до міжнародних норм і стандартів. Додатково метою є знаходження варіантів вирішення проблеми утримання цієї категорії громадян в українських кримінально виконавчих установах.

Підготовка до мобілізації на території ОРДЛО розпочалася 19 лютого 2022 р., тобто за п'ять днів до початку великого наступу Росії на територію України. Вранці того дня очільники окупаційних адміністрацій Донецької та Луганської областей оголосили загальну мобілізацію. У відеозверненні до мешканців тимчасово окупованої території Донецької області ватажок терористичного угруповання «ДНР» Денис Пушилін оголосив, що чоловіки з військового запасу мають з'явитися у військкомати. Зрадник України та ватажок терористів «ЛНР» Леонід Пасічник підписав «указ» про проведення загальної мобілізації на тимчасово окупованих частинах Луганщини, тоді ж чоловікам від 18 до 55 років заборонили виїзд за межі окупованої території області. Також, згідно даних наших розвідників, за декілька місяців до широкомасштабної агресії, окупанти намагались примусово посилити укомплектацію своїх підрозділів за рахунок місцевих мешканців [3].

Після 24 лютого 2022 року насильницька мобілізація на територіях ОРДЛО лише посилилась, оскільки російська армія в перші місяці війни несла величезні втрати та єдиним місцем, де вони могли швидко, без

будь-яких побоювань та озирань на громадську думку поповнювати живою силою особовий склад своїх підрозділів – це були ОРДЛО, оскільки до вересня 2022 р. Росія майже не проводила мобілізації на своїй території. За словами представника Головного управління розвідки Міноборони України Андрія Юсова Росія використовує цих людей як гарматне м'ясо для розвідки боєм [4].

У березні того ж року стало відомо, що Росія використовує мобілізованих з ОРДЛО на кримському напрямку, та що їх загальна кількість становить приблизно 3,5 тисячі осіб, а також, що окупаційна адміністрація Донецької області підняла верхній віковий поріг для мобілізації до 65 років [5, 6].

Аналогічна ситуація склалася й у тимчасово окупованому Криму. Спочатку була система «заохочень», згідно якої, за участь у війні проти України обіцяли виділити земельні ділянки, виплати по 200 тисяч рублів, подарунки у вигляді термобілизни тощо. Таким чином окупаційна адміністрація намагалася створити картинку «добровільності» залучення примусово мобілізованих до складу збройних сил РФ. 22 вересня 2022 р. після оголошення часткової мобілізації, близько 5000 осіб отримали повістки для вступу до лав російської окупаційної армії, серед них були навіть і жінки. Голова окупаційної адміністрації РФ у Криму, Сергій Аксьонов, заявив, що загалом планується залучення 10 тисяч мешканців півострова до мобілізації, а вже 26 вересня він оголосив, що мобілізаційні заходи завершилися. Із 27 вересня 2022 р. із Севастополя до Херсонської області було відправлено дві тисячі осіб мобілізованих із Криму [1].

За словами представника Головного управління розвідки Міністерства оборони України Андрія Черняка Росія на тимчасово окупованих територіях України примусово мобілізувала

до своєї армії від 55 до 60 тисяч чоловіків від початку 2022 року [7].

Окрім мобілізації до лав армії Росії, країна агресор вербувала жителів ТОТ України до лав ПВК «Вагнер». Про це стало відомо у січні цього року від Центру національного спротиву. За інформацією ЦНС, російські загарбники насильно перевезли ув'язнених, які були засуджені в Україні за кримінальні злочини та тих, хто перебував у в'язницях до початку повномасштабного вторгнення, до окупованого Криму, де тепер «вагнерівці» проводили агітацію щодо вступу до ПВК. ЦНС стверджує, що більшість в'язнів відмовилась укласти контракт, через що окупанти створили для них нестерпні умови [8].

Враховуючи, що Росія і досі несе великі втрати у війні проти України, ймовірно, країна агресор буде проводити насильницьку мобілізацію і на тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей. Згідно повідомлень Центру національного спротиву росіяни продовжують готуватись до примусової мобілізації мешканців ТОТ півдня України. Для цього почалося розгортання роботи «військкоматів» на Херсонщині та Запоріжжі. Крім цього, росіяни вже попереджають чоловіче населення про необхідність стати на облік до цих фейкових структур. «За попередніми даними, з 2024 року облік у «військкоматах» стане вже обов'язковим. Після чого наступним етапом стане примусова мобілізація, як це відбувається вже на Сході України й у Криму», – йдеться у повідомленні ЦНС [9].

Поки росіяни не почали примусову мобілізацію жителів півдня України, вони зараз намагаються залучити місцевих зрадників на добровільній основі до війни проти України у складі підрозділу під назвою «батальйон імені Судоплатова» [10].

Примусова мобілізація Росією громадян України матиме негативний

вплив на демографію нашої держави в післявоєнні роки, оскільки загибель чоловіків із ТОТ вплине негативно на дітонародження, особливо це буде відчутно на півдні та сході нашої держави. Окуповані землі України вже страждають від цього злочинного діяння росіян, оскільки дуже часто мобілізують працівників критичної інфраструктури. Також наслідки цих дій може відчувати світова спільнота, бо південь України до війни був сільськогосподарським краєм, де вирощували с/г продукцію на експорт, тому без робочої сили ці землі перетворюються на степ і ризик голоду у країнах Африки й Азії зростає. Отже, цілком впевнено можна вважати, що примусова мобілізація Росією громадян України є актом геноциду українського народу, оскільки ця дія підпадає під ознаки геноциду, які закріплені в ч. 1 ст. 442 КК України: «Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу...» [11].

Винними в цьому злочині є представники військово-політичного керівництва Росії, оскільки саме вони віддали наказ про проведення цієї мобілізації. Ми переконані, що Міжнародний кримінальний суд у Гаазі має видати міжнародні ордери на арешт цих осіб, як це було у випадку з президентом Росії Володимиром Путіним, а також уповноваженою із прав дитини Марією Львовою-Беловою, яких звинуватили в незаконній депортації населення та дітей із території України до Росії.

Щодо правового статусу примусово мобілізованих громадян із ТОТ України, то формально вони є комбатантами, а також підпадають під статус військовополонених. Оскільки ці люди є громадянами нашої держави та формально воювали за Росію у війні проти України, то досить часто на них заводять справи за ст. 111 і ст. 111-1, хоча це не завжди виправдано, бо в більшості випадків відсутній склад злочину, оскільки, згідно ст. 40 КК України фізичний і психічний примус є обставиною, яка виключає кримінальну протиправність діяння. Прикладом добровільної участі на боці Росії у війні проти України можна вважати жителя Донецької області, якого було визнано винним в участі у терористичній організації й у діяльності непередбаченого законом збройного формування – «Сомалі». Йому було призначено покарання – 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна [12].

На жаль, були випадки, коли українські суди виносили обвинувальні вироки примусово мобілізованим громадянам України. Яскравим прикладом цього можна вважати випадок коли, Вінницький міський суд Вінницької області 11-го та 18 травня 2022 р. виніс обвинувальні вироки за державну зраду Олексію Трусову, Микиті Баєнку, Андрію Хлебнікову, призначивши по 15 років позбавлення волі, незважаючи на свідчення про примусовий характер мобілізації, відсутність участі в активних бойових діях і скоєння інших злочинів. Тому, можна вважати, що така практика суперечить презумпції невинуватості. Тримання цієї категорії громадян під вартою суперечить ст. 5 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод», тому ми вважаємо, що нашій державі необхідно встановити в законі підстави та процедуру, які б регулювали тримання цієї категорії осіб під вартою.

Також ми згодні з рекомендаціями Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку», що органам прокуратури та правоохоронним органам варто:

1. Виходити із презумпції того, що українські громадяни, які проживають на ТОТ України, є примусово мобілізованими та жертвами злочину за статтею 438 КК України, а добровільність вступу на службу до збройних сил РФ або підконтрольних їй збройних формувань потрібно довести поза розумним сумнівом у ході досудового розслідування.

2. Враховувати ті докази, які реально доводять примус або добровільність, а не свідчать про сам факт мобілізації та формальне її оформлення.

3. Належно фіксувати зазначені обвинуваченням і свідками повідомлення про примус, а також враховувати загальну ситуацію примусу – обмеження щодо виїзду з ТОТ тощо.

4. Відкривати провадження за фактом примусової мобілізації щодо громадян України, які потрапляють або здаються у полон, з подальшим забезпеченням ефективного розслідування цього воєнного злочину (з урахуванням позитивної практики прокуратури Автономної Республіки Крим і міста

Севастополя), та у випадку необхідності передавати інформацію слідчим Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду [13].

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо таке:

– примусова мобілізація Росією громадян України з ТОТ є військовим злочином та актом геноциду українського народу, тому військово-політичне керівництво Росії має понести покарання згідно міжнародних норм;

– органам прокуратури та правоохоронним органам варто враховувати що примусово мобілізовані жителі ТОТ України є жертвами злочину згідно ст. 438 КК України, а добровільність участі у збройних силах РФ чи підконтрольних їй збройних формувань необхідно довести в ході досудового розслідування;

– законодавча гілка влади має належним чином відреагувати на те, що перед кримінально-виконавчим законодавством постала проблема у вигляді створення безпечних умов під час відбування покарання та створення окремих інструментів для соціально-виховної роботи з цією категорією громадян, і що цю проблему треба вирішити в надзвичайно короткий проміжок часу.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р. : станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 29.08.2023).

2. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : IV Конвенція від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 29.08.2023).

3. Окупаційні адміністрації оголосили загальну мобілізацію в ОРДЛО. LB.UA. URL: https://lb.ua/society/2022/02/19/506089_okupatsiyni_administratsii_ogolosili.html (дата звернення: 29.08.2023).

4. Людей відправляють на забій : представник ГУР про мобілізацію в ОРДЛО. fakty.com.ua/. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220813-lyudej-vidpravlyayut-na-zabij-predstavnyk-gur-pro-mobilizacziyu-v-ordlo/> (дата звернення: 29.08.2023).

5. Росія на кримському напрямку використовує мобілізованих з ОРДЛО – МВС. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosia-soldaty-ordlo/31732532.html> (дата звернення: 29.08.2023).

6. Постраждали від збройної агресії Російської Федерації – Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – Головна. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/postrazhdali-vid-zbroinoi-ahresii-rosiiskoi-federatsii> (дата звернення: 29.08.2023).

7. Росія примусово мобілізувала на окупованих територіях до 60 тисяч чоловіків – ГУР. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/540445-rosia-primusovo-mobilizovala-na-okupovanih-teritoriah-do-60-tisac-colovikiv-gur/> (дата звернення: 29.08.2023).

8. Українська правда. «Вагнер» вербує українських в'язнів, яких вивезли до окупованого Криму – ЦНС. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/01/27/7386836/> (дата звернення: 29.08.2023).

9. На окупованих територіях росіяни готують мобілізацію – ЦНС. korrespondent.net. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4618841-na-okupovanykh-terytoriiakh-rosiiany-hotuuit-mobilizatsiui-tsns> (дата звернення: 29.08.2023).

10. Що таке «батальйон імені Судоплатова», який створили окупанти в Мелітополі – Запорізький центр розслідувань. URL: <https://incentre.zp.ua/shho-take-bataljon-im-sudoplatova-yakuj-stvoryly-okupanty-v-melitopoli/> (дата звернення: 29.08.2023).

11. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 11 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

12. Бойовик батальйону «Сомалі» отримав 12 років тюрми. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2023/03/08/548220_boyovik_batalyonu_somali_otrimav.html (дата звернення: 29.08.2023).

13. Аналітичний звіт : Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованій території України : факти та правова кваліфікація. zmina.ua. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/mobilization_ukr.pdf (дата звернення: 29.08.2023).

Шаповал В. Д., Лашко Є. Є., Пустовіт І. В. Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованих територіях із точки зору міжнародного права

У статті розглядається мобілізація росіянами українських громадян із тимчасово окупованої території України. Щодо правового статусу примусово мобілізованих громадян із тимчасово окупованої території України, то формально вони є комбатантами, а також підпадають під статус військовополонених. Оскільки ці люди є громадянами нашої держави та формально воювали за Росію у війні проти України, то досить часто на них заводять справи за ст. 111 і ст. 111-1, хоча це не завжди виправдано, бо в більшості випадків відсутній склад злочину, оскільки, згідно ст. 40 КК України фізичний і психічний примус є обставиною, яка виключає кримінальну протиправність діяння.

Були випадки, коли українські суди виносили обвинувальні вироки примусово мобілізованим громадянам України, незважаючи на свідчення про примусовий характер мобілізації, відсутність участі в активних бойових діях і скоєння інших злочинів. Така практика суперечить презумпції невинуватості, тому необхідно встановити в законі підстави та процедуру, які б регулювали тримання цієї категорії осіб під вартою.

Щодо примусової мобілізації Росією громадян України з тимчасово окупованої території України, то це є військовим злочином та актом геноциду українського народу, тому військово-політичне керівництво Росії має понести покарання згідно міжнародних норм.

Органам прокуратури та правоохоронним органам варто враховувати що примусово мобілізовані жителі тимчасово окупованої території України є жертвами злочину згідно ст. 438 КК України, а добровільність участі у збройних силах РФ чи підконтрольних їй збройних формувань необхідно довести в ході досудового розслідування.

Водночас, постала проблема у вигляді створення безпечних умов під час відбування покарання та створення окремих інструментів для соціально-виховної роботи з цією категорією громадян.

Ключові слова: примусова мобілізація, окуповані території, міжнародне гуманітарне право, воєнний злочин.

Shapoval V., Lashko Ye., Pustovit I. Forced mobilization of Ukrainian citizens in the occupied territories by the Russian Federation from the point of view of international law

The article examines the Russian mobilization of Ukrainian citizens from the temporarily occupied territory of Ukraine. As for the legal status of forcibly mobilized citizens from the temporarily occupied territory, they are formally combatants and also fall under the status of prisoners of war. Since these people are citizens of our country and formally fought for Russia in the war against Ukraine, they are often prosecuted under Art. 111 and Art. 111-1, although this is not always justified, because in most cases there is no composition of the crime, since, according to Art. 40 of the Criminal Code of Ukraine, physical and mental coercion is a circumstance that excludes the criminal illegality of an act.

There were cases when Ukrainian courts handed down guilty verdicts to forcibly mobilized citizens of Ukraine, despite testimony about the forced nature of mobilization, lack of participation in active hostilities, and the commission of other crimes. This practice contradicts the presumption of innocence, therefore it is necessary to establish in the law the grounds and procedure that would regulate the detention of this category of persons.

As for Russia's forced mobilization of Ukrainian citizens from the temporarily occupied territory, this is a war crime and an act of genocide of the Ukrainian people, so the military and political leadership of Russia must be punished according to international norms.

The prosecutor's office and law enforcement agencies should take into account that the forcibly mobilized residents of the temporarily occupied territory of Ukraine are victims of a crime according to Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine, and voluntary participation in the armed forces of the Russian Federation or armed formations controlled by it must be proven during the pre-trial investigation.

At the same time, there was a problem in the form of creating safe conditions while serving the sentence and creating separate tools for social and educational work with this category of citizens.

Key words: forced mobilization, occupied territories, international humanitarian law, war crimes.